

Алымкулова Э.С.

ЖАБЫРЛАНУУЧУНУН СТАТУСУ ЖАНА АНЫН УКУКТАРЫН
КАМСЫЗДАНДЫРУУ МЕХАНИЗМИ

Алымкулова Э.С.

СТАТУС ПОТЕРПЕВШЕГО И МЕХАНИЗМ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕГО ПРАВ

E.S. Alymkulova

STATUS OF THE VICTIM AND THE MECHANISM
FOR ENSURING HIS RIGHTS

УДК: 343.37.013

Бул макалада Кыргыз Республикасынын жарандарынын жеке жактардын, же юридикалык жактын жазык иши боюнча жабырлануучу деп таанылышы, жазык сот өндүрүшүнө катышуусу, мыйзам тарабынан берилген укуктарын ишке ашыруусу жана зарыл милдеттерди аткарууга негизделген маселеси каралган. Жабырлануучунун жазык иши боюнча өндүрүштөгү негизги максаты кылмыш тарабынан бузулган жарандык укуктарды калыбына келтирүү же кылмыш менен келтирилген зыянды (же болбосо нерсени жана башкаларды) компенсациялоо, эркиндиги жана мыйзамдуу кызыкчылыктары негизги кепилдиктери каралган. Ошондой эле Жабырлануучунун сот отурумунда катышуу мүмкүнчүлүгүн жана анын кылмыш-жаза процесуалдык кодексинин тиешелүү беренесинин негизинде бузулган укугун калыбына келтирүү маселеси каралган, аны менен бирге жабырлануучунун милдеттери айкын каралган. Макалада жабырлануучуга тиешелүү жалпы маселеси жаны бекитилген кылмыш-жаза процесуалдык кодексин беренелери каралып ага негизги анализдерди камтыган.

Негизги сөз: жабырлануучунун укугу, кылмыш-жаза жоопкерчилиги, процесстик укуктар, жазык-процесстик мыйзамындагы, жазык соттук өндүрүш.

В данной статье рассматривается вопрос о признаках граждан, физических или юридических лиц Кыргызской Республики потерпевшими по уголовному делу, участия в уголовном судопроизводстве, реализации предоставленных законом прав и исполнении необходимых обязанностей. Основными гарантиями свободы и законных интересов потерпевшего в производстве по уголовному делу являются восстановление нарушенных преступлением гражданских прав или компенсация причиненного преступлением вреда (либо предметов и других). Также был рассмотрен вопрос о восстановлении возможности участия потерпевшего в судебном заседании и его права, нарушенного на основании соответствующей статьи в исковом процессуальном кодексе, при этом были четко оговорены обязанности потерпевшего. В статье рассматриваются статьи нового Уголовно-процессуального кодекса по общему вопросу, касающемуся потерпевшего, и содержатся его основные анализы.

Ключевые слова: права потерпевшего, уголовная ответственность, процессуальные права, уголовно-процессуальное законодательство, уголовное судопроизводство.

This article deals with the issue of recognition of citizens, individuals or legal entities of the Kyrgyz Republic as victims in a criminal case, participation in criminal proceedings, the implementation of the rights provided by law and the performance of necessary duties. The main guarantees of freedom and legitimate interests of the victim in criminal proceedings are the restoration of civil rights violated by the crime or compensation for the harm caused by the crime (or objects and others). The question of restoration of possibility of participation of the victim in court session and his right violated on the basis of the relevant article in the claim procedural code was also considered, thus obligations of the victim were accurately stipulated. The article deals with the articles of the new code of Criminal procedure on the General issue concerning the victim and contains its main analyses.

Key words: rights of the victim, criminal responsibility, procedural rights, criminal procedural legislation, criminal proceedings.

Жазык сот ишинин жабыр тартуучусу катары физикалык, моралдык жана материалдык жактан зыян тарткан жеке жак таанылат. Мындан тышкары, эгерде кылмыш аркылуу анын мүлкүнө жана ишкердик беделине зыян келтирилсе, юридикалык жак жабырлануучу болуп эсептелинип, жана ошондой эле кылмышкердин кесепетинен келтирилген зыяны, жабырлануучуну өлүмгө алып келсе укуктарын Кыргыз Республикасын тиешелүү жоболордо каралгандай эле, анын жакын туугандары жоготууга учурап, алардын бирөөсү жабырлануучу катары каралгат. Ал эим СССР маалындагы колдонууда бул нормалар болгон эмес экендигин белгилей кетсек болот, 1-ноябрда 1985-ж., №161 Жогорку Сотунун Пленумунун токтомуна тийиштүү түшүндүрмөсүндө камтылган. Анда жабырлануучунун укуктарын курман болгон адамдын жакын туугандарынын ичинен бир нече адам талап кылына, анда алар да жабырлануучу деп таанылышы мүмкүн экенин көрсөткөн.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын жазык иши мыйзамында [1] жакын туугандарынын бирөөсү гана жабырлануучу боуп табылып, курман болгон адамдын башка жакын туугандарынын укуктарын жана кызыкчылыктарын натыйжалуу камсыз кылууга күмөн туудурган.

Иш жүзүндө айрым жарандардын кызыкчылыктарын жазык иши боюнча чечим сот адилеттигине жетишүүсүн чектөө жөнүндө олуттуу маселелер байкалган. Ошол эле учурда мындай жарандар процесстик мүмкүнчүлүктөр үчүн өз укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо боюнча (мисалы, алар соттун чечимине даттанууга укуктуу маңызы боюнча жазык иши жана ошону менен бирге, бузулган укугун калыбына келтирүү укукка ээ) экендиги аныкталган.

Жарандык жазык иши боюнча жабырлануучу деп табуу үчүн тийиштүү негиздердин - иш жүзүндөгү жана юридикалык жактардын катышуусу зарыл. Иш жүзүндөгү же материалдык негиздер катары кылмыш менен келтирилген зыян камтылган. Юридикалык же процесстик негиз катары тергөө органдарынын жана соттун токтому (соттун аныктамасы) жабырлануучу деп таануу керектиги белгиленген.

Жеке жарандын же юридикалык жактын жазык иши боюнча жабырлануучу деп таанылышы ошол жарандын жазык сот өндүрүшүнө катышууга жол берилет. Анын катышуусу мыйзам тарабынан берилген укуктарды ишке ашырууга жана зарыл милдеттерди аткарууга негизделген. Жабырлануучунун жазык иши боюнча өндүрүшкө катышуусунун негизги максаты кылмыш тарабынан бузулган жарандык укуктарды калыбына келтирүү же кылмыш менен келтирилген зыянды (же болбосо нерсени жана башкаларды) компенсациялоо.

Процесстик ыйгарым укуктары ага ушул максатка жетүү үчүн керек. Жазык иштери боюнча өндүрүштүн алкагында ага укуктардын ушундай жыйындысы берилүүгө тийиш, аларга процесстин негизги максатына жетүү үчүн натыйжалуу күрөшүүгө мүмкүндүк бермек [2]. Жабырлануучу жазык сот өндүрүшүнө катышууга мүмкүнчүлүгүн жана макулдашуусун камсыз кыла алат, ага башкы кепилдиги бузулган кылмыш укуктарын коргоо, ошондой эле жабырлануучунун процесстик укуктарына ээ болуу - максаттарына жетүүгө кепилдик берет. Катышуу жабырлануучунун өндүрүштөгү жазык иштери боюнча укуктарынын жыйындысы канчалык толук, ырааттуу жана логикалык жактан жөнгө салынганына анын социалдык коргоонуна байланыштуу.

Жабырлануучу өз укуктарын коргоо боюнча кыйла кеңири процесстик мүмкүнчүлүктөргө ээ. Кыргыз Республикасынын Конституциясына 20-беренеси-

не ылайык жана башка беренелеринде жабырлануучунун жалпы жана андан ашык конкреттүү процесстик укуктарынын жана милдеттеринин жыйындысы көрсөтүлгөн. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 41-беренесинин биринчи бөлүгүндө соттук териштирүүгө катышууга жабырлануучунун укугу жөнүндө айтылат. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 316-беренеси атайын тартипте сот териштирүүнү жүргүзүүдө жабырлануучунун ролун аныктоого катышууга мүмкүнчүлүк берилет. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 288-беренесинде жабырлануучу арыз берүү жолу менен жеке айыптоонун категориясына таандык кылынган жазык ишин козгоо боюнча укугу бар, жана бул учурда жеке айыптоочунун милдеттерин жүзөгө ашыра алат.

Далилде тартыштын процесстик статусун аныктаган негизги жоболордун бири болуп атаандаштык принциби саналат. Ага ылайык, айыптоонун жана коргоо, алардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн бирдей процесстик мүмкүнчүлүк берилет (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин принциптеринде көрсөтүлгөн 18 берене). Тараптардын теңдиги процесстик укуктуулуктун бирдей көлөмүн кепилдөөгө тийиш. Бирок бул теңдикти абсолюттук категорияга тургузууга болбойт (б.а. тараптардын укуктарынын көлөмү жана мазмуну толугу менен дал келет деп эсептелет). Айрым субъекттердин (мисалы, айыпталуучунун жана жабырлануучунун) катышуу максатындагы айырмачылык тараптарга берилген процесстик мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысында чагылдырылбайт. Ошондуктан айыпталуучунун процесстик статусу жабырлануучунун процесстик статусуна толук ылайык келиши мүмкүн эмес. Бул айырмачылыктар объективдүү шартталган [3]. Ага каршы жазык куугунтугу жүргүзүлүп жаткан адам көбүнчө мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары тарабынан укук чектөө чараларына кириптер кылынат (мисалы, бөгөт коюу чарасын колдонуу). Демек, айыпталуучу (шектүү, айыпкер, соттолуучу) тийиштүү өзгөчө коргоо каражаттары менен өз укуктарын негизсиз колдонуу менен ага карата мындай чараларды: чакырууга укугу же жактоочуну дайындоону талап кылууга учурдан тартып, бөгөт коюу чараларын колдонуу же кармоо, даттанууга бөгөт коюу чараларын колдонуу жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзам чегинде ал укуктары каралып, кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн. Айрым талаш-тартыштарды жазык сот өндүрүшүнүн катышуучулары жалпысынан процесстик мүмкүнчүлүктөрүнө катышууга тийиш жана объективдүү мүнөзгө ээ.

Ошол эле учурда процесстик статуста мындай катышуучулардын укуктарын чектөөгө жол берилбейт. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 242-243- беренесинде жабырлануучунун өзүнүн катышуусу менен жүргүзүлгөн тергөө аракеттеринин протоколдору менен таанышуу укугу жөнүндө билдирет, ал эми Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 54 бере-несинде шектүү болгон анын катышуусу менен жүргүзүлгөн тергөө аракеттеринин протоколдору жана материалдары менен таанышууга, аларга карата пикирин берүүгө укугу жөнүндө да толук каралган.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 147-беренесине 1-бөлүгүнө ылайык, жабырлануучунун соттук экспертизаны дайындоо жөнүндө токтому менен таанышып чыгууга укугу бар жана эксперттин корутундусу менен- жабыр тарткан адамга карата жүргүзүлгөн учурларда гана мүмкүнчүлүгү бар. Ал эми 174-беренесинде, айыпталуучу экспертиза дайындоо жана кошумча шарттары жок эле эксперттин корутундусу менен таанышууга укугу.

Катышуучулардын процесстик мүмкүнчүлүктөрүндөгү мындай айырма объективдүү негиздемеге ээ эмес жана четтетилиши керек, бул жазык иштери боюнча өндүрүштө кызыкдар адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет.

Жабырлануучунун укуктарын ишке ашыруусу бир нече факторлорго байланыштуу. Биринчи кезекте жабыр тарткандардын өзүнүн процесстик мүмкүнчүлүктөрүн билишинен, андан кийин анын белгилүү бир процессуалдык укуктарын пайдаланууга акысы бар. Жабырлануучу өз таламдарын жазык иши боюнча өндүрүштө укугун коргоо максатында жактоочусун, өкүлүн тандап алууга укуктуу, кызматкер жарандары жана мамлекеттик органдары тарабынан жабырлануучунун тиешелүү процесстик укуктарын, милдетин билдирип, жана ушуга байланыштуу ал милдетин бул өз убагында аткарууга тийиштүүлүгүн маалыматташы зарыл [4]. Тилекке каршы, колдонуудагы Жазык-процесстик мыйзам жабырлануучу өзүнүн процесстик мүмкүнчүлүктөр, жана милдеттери жөнүндө кабарландырууга тийиш болгон учурду көрсөтсө да, айрым учурларда жабырлануучу тараптан алар толук түрдө практикалык иш жүзүндө аткарылбай келет. ЖПКнын 41-беренесине ылайык Жаранды же юридикалык жакты жабырлануучу деп таануунун тартиби жабырлануучунун жазык сот өндүрүшүндө укуктарын камсыз кылуу маселелеринде көйгөйдү көрсөтө

тургандыгы айтылбайт [5]. Азыркы учурда бул жол-жобо (жапа чеккен деп жазык иши боюнча таануу) төмөнкүдөй элементтерди камтыйт:

- жабырлануучу деп таануу үчүн чакыруу;
- ким экендигин тастыктаган күбөлүк;
- жабырланган иш чаралары менен таанышуу жөнүндө токтомдо жабырлануучу деп таанылганы жана тааныштыруусу аны менен бирге иш боюнча (жеке адамдын же юридикалык жактын өкүлүнүн), бул аны өзүнүн кол тамгасы менен күбөлөндүрүлөт;
- процесстик укуктарды жана милдеттерди түшүндүрүү;
- зарыл учурда жабырлануучунун катышуусу менен тергөө аракеттерин (мисалы, сурак) жүргүзүү.

Мыйзам түрүндө жөнгө салынган жол-жоболордун аныктамасы, кылмыштардан жабыр тарткан жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын толук камсыз кылууга мүмкүндүк берет [6]. Атап айтканда, жабырлануучу жазык иши боюнча өндүрүшкө катышуу зарылдыгы, тиешелүү процесстик ыйгарым укуктары бар экендигин жана аларды ишке ашыруунун ыкмалары жөнүндө өз убагында туура, толук маалымат берүү мүмкүнчүлүгү бар [7].

Кылмыштан жабыр тарткан жарандын баштапкы укугу болуп жазык сот өндүрүшүнө катышуу укугу саналат. Жабырлануучунун бул укугу ар кандай процесстик каражаттар менен камсыз кылынат. Аны ишке ашыруудагы айырмачылыктар жазык иши боюнча өндүрүштөгү стадиясынын өзгөчөлүктөрү менен шартталган.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы референдум менен кабыл алынган 27-июндан 2010-ж. // "ЭркинТоо" 6-июлдан 2010-ж. №60.
2. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси, 2-февраль 2017-жыл саны 20,1-январынан 2019-жыл.)
3. Смирнов А.В. Жазык сот өндүрүшүнүн типологиясы. Пайдубал. Юрий. илимдер. - М., 2001. - 17 с.
4. Батуев Н. Жазык-процесстик жөнгө салуу механизмдеринде РФ Конституциялык Сотунун чечимдери. Кандалакша. Юрий. илим. - Ижевск, 2003. - 15-6.
5. Волколуп О.В., Чупилкин Ю.Б. Жазык сот өндүрүшүнүн катышуучулардын укуктарынын кепилдиктери РФ: окуу пособиясы Краснодар: Кубан мамлекеттик университети, 2005. - 160-б.
6. Танцеров М.В. жабырлануучу жана анын жазык процессиндеги функциясы: Дисперев....Кандалакша. Юрий. илимдер. - Томск, 1999. - 35-б.
7. Сайт: www.science-journal.kg.